

Lefkoşa Şeriye Sicillerine Göre 18. Yüzyılda Akdeniz Ticaretinde Kıbrıs Adasının Önemi¹

Ali Efdal Özkul*

Yakın Doğu Üniversitesi

Öz

Kıbrıs, Akdeniz’de ve özellikle Doğu Akdeniz’de stratejik ve coğrafi bakımdan çok önemli bir konuma sahip bulunmaktadır. Söz konusu konumundan dolayı tarih boyunca Akdeniz ticaretinde önemli bir paya sahip olmuştur. Tarih boyunca Akdeniz’de ticaret yapan devletler Kıbrıs adasını da çeşitli amaçları için kullanmışlardır. Dolayısıyla Osmanlı ülkesinde ticaret yapan devletlerin hemen hemen hepsinin adada tüccarları bulunmaktaydı. Kıbrıs adasında bulunan yabancı tüccarların sorunlarıyla ilgilenmeleri için İstanbul’da elçileri bulunan devletler adaya vekilleri olan konsolosları atamaktaydılar. Söz konusu konsoloslara ticareti canlandırmak için imparatorluğun her yerinde olduğu gibi adada da geniş yetkiler verilmiştir.

Akdeniz’de yapılan Kıbrıs bağlantılı ticaret Kıbrıs halkını da etkilemekte ve adanın sosyo-ekonomik kültüründe derin izler bırakmaktaydı. Bu makalede Akdeniz ticaretinde etkili olan diğer liman kentleri ile Kıbrıs adasının ticarî boyutu ve adaya getirilen ürünler ile adadan götürülen ürünler arasında karşılaştırmalar yapılmıştır. Ayrıca Akdeniz’de yapılan kaçakçılık ve Osmanlı Devletine gümrük vermemek için kullanılan çeşitli yöntemlerin de Osmanlı devletinin ekonomisine yaptığı zararın boyutları verilmiştir.

İlgili araştırma 18. yüzyıldaki bilgileri kapsamakla birlikte, araştırma sürecinde genel olarak Osmanlı idaresinde Kıbrıs’taki ticaret ve ticarî ürünler üzerinde durulacaktır. Araştırma Kıbrıs Lefkoşa Şeriye Sicillerinden yola çıkılarak elde edilen verilerle desteklenmiştir. Ayrıca Kıbrıs adasında görev yapan konsolos veya konsolos vekilleri ile Avrupalı seyyahların ada ile ilgili tuttıkları günlüklerindeki bilgilerle de elde edilen veriler karşılaştırılmıştır.

Araştırma sonucunda öz olarak Kıbrıs adasının Akdeniz ticaretindeki önemi, adalılarının bu ticarettten etkilendikleri noktalar ile yabancı devletlerin temsilcileri olan konsolosların ve konsolos tercümanlarının adanın sosyo-kültürel yapısına yaptıkları olumlu-olumsuz katkılar ile ilgili sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler Kıbrıs, Konsolos, Ticaret, Tercüman, *Şer’i Sicil*

---

* Doç. Dr., Yakın Doğu Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi, Tarih Öğretmenliği Bölümü, Lefkoşa, KKTC. E-posta: aeozkul@gmail.com

Abstract

Cyprus has a very important strategic geographic position in the Mediterranean and especially in the Eastern Mediterranean Sea. Because of this position, Cyprus has attracted an important part of the Mediterranean trade in the course of history, and the states in charge of trade in the Mediterranean Sea, held Cyprus for their different aims. Therefore, nearly all the states that were trading in the lands of the Ottoman Empire had merchants on the island. The states which had embassies in Istanbul used to appoint the consuls as their representatives on the island, to deal with the foreign merchants and their problems on the island. These consuls were given privilege by the Ottoman state to enliven the trade.

The trade conducted in the Mediterranean Sea, and which is related to Cyprus, affected the people of the island and left deep marks on the socio-economic culture. This study will focus on the influential port cities in the Mediterranean and discuss the dimension of trade in Cyprus in comparison with the exported and imported goods. In addition, trading conflicts and contraband activities in the Mediterranean, different measures taken not to pay the Ottomans tariffs and the harm given to the Ottoman economy by the contraband activities are highlighted.

This study includes data from the 18th Century and generally focuses on the trade carried out by the traders and their trading products in Cyprus under the rule of the Ottoman Empire.

This study has been supported by the data gained from Cyprus Nicosia judicial records (*Şer-i Sicil*) registers and from the diary entries of the consuls, vice-consuls and European travellers.

The findings of the study aims to demonstrate the importance of Cyprus in terms of trade in the Mediterranean Sea, the influence of such trade on Cypriot citizens, the positive effects and negative effects of the consuls and their interpreters on the socio-economic structure in Cyprus.

Key words: Cyprus, Trade, Consul, Dragomans, *Şer-i Sicil* (judicial records)

Giriş

Kıbrıs, Akdeniz’de ve özellikle Doğu Akdeniz’de stratejik ve coğrafi bakımdan çok önemli bir konuma sahip bulunmaktadır. Söz konusu konumundan dolayı ada, tarih boyunca Akdeniz ticaretinde önemli bir paya sahip olmuştur denilebilir. Tarihi devirlerden itibaren Akdeniz’de ticaret yapan devletler Kıbrıs adasını da çeşitli amaçları için kullanmaktaydılar. Dolayısıyla Osmanlı ülkesinde ticaret yapan devletlerin hemen hemen hepsinin adada tüccarları bulunmaktaydı. Kıbrıs’a gelip

giden yabancı tüccarlarla ilgilenmeleri için İstanbul'da elçileri bulunan devletler adaya vekilleri olan konsolosları atamaktaydılar. Söz konusu konsoloslara Osmanlı Devleti tarafından ülkedeki ticareti canlandırmak için çok geniş yetkiler verildiği kaynaklardan öğrenilmektedir.²

Akdeniz'de yapılan Kıbrıs bağlantılı ticaret Kıbrıs halkını da etkilemekte ve adanın sosyo-ekonomik kültüründe derin izler bırakmaktaydı. Bu araştırmada Akdeniz ticaretinde etkili olan diğer liman kentleri ile Kıbrıs adasının ticarî boyutu ve adaya getirilen ürünler ile adadan götürülen ürünler arasında karşılaştırmalar yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Akdeniz'de yapılan kaçakçılık ve Osmanlı Devletine gümrük vermemek için kullanılan çeşitli yöntemlerin ve Osmanlı Devleti'nin ekonomisine yaptığı zararın boyutları da tespit edilmeye çalışılmıştır.

Kıbrıs adasında yapılan ticaret, bu ticarete başrolü oynayan *müstemen* tüccarlar ve onların getirdikleri veya alıp götürdükleri ticarî mallar ile bu mallardan adada alınan gümrükler sadece Kıbrıs açısından değil bütün imparatorluk için önemliydi. Kıbrıs adasında ticaret ve sanayi de Osmanlı Devletiyle birlikte gelişme göstermiştir denilebilir. Osmanlı idarecilerinin yaptıkları yeni düzenlemelerle Kıbrıs'ın fethinden itibaren söz konusu sektörler Lâtin kökenli tüccarların tekelinden çıkarılarak adalılarının bu sahalarda etkin olması sağlanmıştır. Bu arada Lâtinler döneminde (Lusignan-Venedik) önemli bir ticaret limanı olan Mağusa'nın yanına Osmanlı devrinde Tuzla (Larnaka) ve Limasol da eklenmiştir. Ancak Mağusa limanı fetihden itibaren Osmanlılar tarafından faal kullanılmadığından dolayı şehrin ticarî boyutu gittikçe düşmüştür (Jennings, 2006a: 294). Dolayısıyla 19. yüzyılda Mağusa adanın Tuzla ve Limasol'dan sonra gelen üçüncü işlek limanı durumundadır (Jennings, 2006a: 300). Kıbrıs'ı ziyaret eden seyyahlar adanın az sayıda limana sahip olmasına karşın bütün Levanten kıyılarında en iyi korunabilen ve daha fazla gemi barındırabilen limanlara sahip bulunduğunu aktarmaktadırlar (Jennings, 2006a: 296). Osmanlı Devleti'nin konsolosları Tuzla'da toplanmasından dolayı (Özveren, 1997: 15-16) zaman içerisinde Tuzla limanı, Doğu Akdeniz ticaretinde önemli bir ihraç ve transit limanı olmuştur (Çiçek, 2002: 377; Groot, 2006: 296). Kıbrıs'ın liman kentlerinin yanı sıra başkent Lefkoşa da adanın idarî merkezi olduğundan dolayı Osmanlılarla birlikte ticarî bir merkez konumuna da gelmiştir. Kıbrıs, ipek ve baharat ticareti terminallerine yakın kaldığı sürece başkent Lefkoşa bir ticaret merkezi olarak kalmaya devam etmiştir (Jennings, 2006b: 369). Özveren, 18. yüzyılda Kıbrıs adasının tüm bölgesel bağlantılarının Sayda'dan İskenderun'a uzanan bir coğrafi kıyı şeridiyle olduğunu bildirmektedir. Bu arada adaya İstanbul'dan gelen yönergelerin

ve Avrupa'dan yapılan yazışmaların Halep üzerinden yapıldığı görülmektedir. İlgili dönemde Kıbrıs adasının, Avrupa deniz ticaret bağlantılarıyla, özellikle coğrafi Suriye ağırlıklı Doğu Akdeniz ticaret ağının kesiştiği noktada bir ekonomik işlev üstlendiği anlaşılmaktadır (Özveren, 1997: 17).

Osmanlı Devleti, ticarete özellikle dış ticarete çok fazla önem veren bir devlettir. Bunun için de Osmanlı Devleti idarecileri ticaret yollarında ve limanlarında Avrupalı tüccar gemilerini Akdeniz'deki korsanlardan korumak için birçok önlem almaktaydılar. Bilindiği gibi dış ticaret çoğunlukla aman verilmiş tüccarlar tarafından yürütülmekteydi. Bu tüccarlar, Osmanlı ülkesinde ahidname ve kanunların kendilerine tanıdığı haklar ile ticaret yaptıklarından, Osmanlı tebaası olan yerli tüccarlara göre çok daha geniş ayrıcalıklara ve gümrük indirimlerine sahiptiler (Kütükoğlu, 1994: 581).

Yabancı Devletlere Adada Tanınan Ticarî Ayrıcalıklar

18. yüzyılda Akdeniz'de, Batılı devletlerden özellikle Fransa, İngiltere, Avusturya ve Hollanda arasında müthiş bir rekabet söz konusudur (KŞS, 14/122-1).³ Akdeniz ticaretine egemen olmak isteyen Fransa ve İngiltere devletleri arasında, zaman zaman denizde çatışmalar dahi meydana gelmekteydi. Bu ülkeler, Osmanlı ülkesine ürün getirdiklerinden, Akdeniz'deki rekabet nedeniyle aralarında çıkan çatışmalardan dolayısıyla Osmanlı Devleti de zarar görüyordu. Bu sebepten, “Çanakkale boğazından Akdeniz'in sonuna kadar olan yerlerin yöneticilerine” diye başlayan fermanlarda belirtildiği üzere, Osmanlı Devleti'nin amacı, Hıristiyan devletlerinin aralarındaki bu çatışmalardan, kendi halkının ve tüccarlarının zarar görmesinin önüne geçmektir. Söz konusu fermanlarda, ilgili görevlilere Osmanlı kara sularına gelen ticaret gemilerini korsanlardan korumak için, limanlara gelen korsanların hemen yakalanması ve ancak, tüccar gemisi limandan ayrıldıktan sonra bırakılmaları emrediliyordu. Ayrıca farklı devletlerin arasında çatışma çıkmaması için de her devletin konsolosu uyarılıyordu. Bütün bu uyarılara rağmen, yine de birbirine saldıran gemiler Osmanlı ülkesinde hangi limana gelirse, hemen bu gemilere el konulup içindekilerin hapsedilerek *Divan-ı Hümayun'a* konu ile ilgili bilgi verilmesi isteniyordu. Ayrıca gemi içerisindeki gasp edilmiş eşyaların, kimse tarafından satın alınmaması için gerekli uyarılar yapılmakta idi. Tüm bu uyarılara rağmen padişah hükmüne karşı gelecek Osmanlı reayası olursa, ömür boyu kürek cezasına çarptırılacağı bildiriliyordu. Ayrıca herhangi bir ülkenin gemisine binmek

isteyen o ülke vatandaşları, ancak kendi konsoloslarından izin aldıktan sonra gemilere binebilecekleri belirtiliyordu (KŞS, 17/1-1; KŞS, 17/61-1; KŞS, 17/71-1; KŞS, 17/78-1).

Girit'te meydana gelen Osmanlı Devleti ile Venedik arasındaki savaşlar Kıbrıs adası üzerinde olumsuz bir etki yapmamıştır. Ancak Girit'in Osmanlılar tarafından fethedilmesiyle birlikte, Kıbrıs'ın Akdeniz ticaretindeki önemi olumsuz etkilenecektir. Kıbrıs adası tüm olumsuzluklara rağmen 17. ve 18. yüzyıllarda hala Levant ticaretinin önemli merkezleri arasında yer almaktaydı (Groot, 2006: 296-97). Kıbrıs'ın Avrupa ve Suriye ile ticarî bağlantısını Levant Company sağlamaktaydı. Kıbrıs'a batıdan olduğu gibi Anadolu ve Suriye eyaletlerinden de tüccarlar gelmekteydi. Söz konusu tüccarlar Anadolu'nun bazı ürünlerini Kıbrıs üzerinden Avrupa'ya pazarlamaktaydılar (Çiçek, 2002: 378). 18. yüzyılın ikinci çeyreğinde Kıbrıs; İngiltere, Fransa, Danimarka, Hollanda (*Nederlande*), Venedik, Ceneviz, Sicilya-Napoli (*Sicilyateyn-Analpa*), Dubrovnik, Avusturya (*Roma-Nemçe*) ve İsveç devletlerinin ticaret yaptıkları bir ada şekline gelmiştir. 19. yüzyılda bu ülkeler daha da artacaktır (Özkul, 2011:309-10). Adada faaliyet gösteren tüccarlar arasında İngilizeli ve Fransalı tüccarlar çoğunlukta idi. Kıbrıs adasından genellikle ihracatı yasak olmayan ürünler, daha çok ham madde şeklinde alınırken, adaya işlenmiş mallar getirilmektedir. Bunlar içerisinde yünlü ve pamuklu dokumalar ön sıralarda yer almaktadır (Özkul, 2006: 330-31).

Fransa'nın İstanbul elçisi olan Markiro Vilenof, 17 Mayıs 1736 tarihinde merkeze yazdığı bir dilekçede Kıbrıs'taki Fransız tüccarının, yerli ağalardan ve sair reayadan *ahidname-i hümayun* uyarınca satılması yasak olmayan ipek, pamuk ve sair emtia ile eşya satın aldığını, yalnız Kıbrıslıların, ürünlerin ağır gelmesi için, içlerine hileyle çeşitli yabancı maddeler koyduklarını bildirerek, devletten bunun önlenmesini talep etmektedir. Bu şikâyet üzerine, İstanbul'dan gönderilen emirle satılan ürünlerin temiz, yani hilesiz olması isteniyordu (KŞS, 14/120-2).

Batılı devletlerin elçilerinin, Osmanlı Devleti üzerindeki etkilerini gösteren başka bir örnekte ise, Tuzla limanında meydana gelen bir kaza sonucu batan İngiliz ve Hollanda tüccarlarına ait gemideki eşyaların, olayda sorumlulukları bulunanlara tazmin ettirildiği görülmektedir. Batan gemiden, bu sırada limanda bulunan Fransız gemisi tayfalarının yardımıyla sadece yedi denk⁴ yapağı ile iki denk pamuk kurtarılabılmıştır. Kurtarılamayan malların bedeli olarak 55.000 kuruşluk bir zarar tespiti yapılmıştır (KŞS, 14/121-1).

Kıbrıs'taki Fransız konsolosu, İstanbul'daki Fransız elçisi aracılığıyla Osmanlı Devleti'nden, adadaki Fransız tüccarlarına ve onlara yardım eden simsarlara, *ahidname-i hümayunda* verilen hakları korumak için dilekçe sunabiliyordu. Kıbrıs'ta bulunan Fransız tüccarlarına yardım eden simsarlardan cizyeden başka vergi alınmaması konusunda Fransız elçisinin isteği üzerine, İstanbul'dan emirname gönderilmiştir (Kasım 1750) (KŞS, 16/187-1).

18. yüzyılın ikinci çeyreğinde Osmanlı Devleti, Avusturya (*Roma*) İmparatorluğu ve Fransa krallığı ile yeni ticaret antlaşmaları yaptığı sicillerden öğrenilmektedir. Kıbrıs muhassılı Ebubekir Paşaya gönderilen fermanla Osmanlı Devleti ve Roma İmparatoru, Cermanya Kralı, Lorno, Toşka, Düka-ı kebir ve nice yerlerin hükümdarı olan Françesko ile yapılan ahidname-i hümayunun şartları bildirilmiştir. Nemçe Devleti'nin elçisi olan Arlık Hristatorada Benkler aracılığıyla iki devletin tüccarı için faydalı olacak on yedi maddelik bir dostluk antlaşması yapıldığı belirtilmiştir (17 Temmuz 1748).⁵ Bu antlaşmaya göre, Avusturya İmparatoru'na bağlı reaya ve tüccarlar Osmanlı ülkesinde serbestçe ticaret yapabilecekler, Osmanlı tebaası da Avusturya İmparatoru'na bağlı yerlerde aynı haklara sahip olacaktır. Herhangi bir sebeple gemileri zarar görecekt olursa, tamir edilmesine izin verilecektir. Avusturya İmparatoru'nun bayrağı ve *penanatası* ile (yelkeniyle) Osmanlı ülkesine gemiyle gelen tüccar ve reayaya hiçbir şekilde zarar verilmemesi hususunda, merkez ilgili yerlerin yöneticilerini gönderdiği yazıyla uyarmıştır. Bu dostluk anlaşmasıyla Avusturya İmparatoru'na bağlı tüccarlar, Osmanlı ülkesine her türlü ürünü getirebilecekleri gibi, ihracı yasak olan ürün ve mallar dışında, istedikleri ürünü ya da malı satın alıp götürebileceklerdi (KŞS, 17/87-2). Fransa kralı ile yapılan 1740 tarihli ahidnamede de Avusturya ile yapılan dostluk anlaşmasında olduğu gibi Osmanlı ülkesinde ticaret yapan Fransız tüccarlarına verilen ayrıcalıklarla ve Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki dostluğa yer verilmiştir (KŞS, 15/197-1).

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin ülkesindeki ticareti geliştirmek için yabancı devletlere verdiği geniş ayrıcalıkların hep kendisine zararı olduğunu söyleyebiliriz. Bu ayrıcalıklar ülkedeki yaşam koşullarını da derinden etkilemiş ve yerli sanayinin gelişmesine engel olmuştur.

Akdeniz'de Korsanlık-Kaçakçılık

Osmanlı Devleti, ticareti canlandırmak ve ticarettten elde ettiği gelirleri artırmak için Akdeniz'deki korsanlarla ve kaçakçılıkla da mücadelesini

sürdürmekte idi. Özveren, 17. ve 18. yüzyıllarda Kıbrıs ticaretinin neredeyse sürekli bir korsan tehdidi altında bulunduğunu belirtmektedir. 17. yüzyılın ortalarından itibaren azaldığı görülen korsan tehlikesinin 18. yüzyılda arttığı anlaşılmaktadır. Hatta ilgili dönemde Larnaka Fransız konsolosu her türlü güvenlik önlemi alınmadan hiç bir Fransız gemisinin denize açılmaması için uyarı yapmaktadır. Bu arada 18. yüzyılın ikinci yarısında Fransız konsolosuna göre İngiltere destekli Yunan korsanlarının Larnaka'yı tehdit etmekteydiler. Akdeniz'deki korsanlık sorunundan dolayı zaman zaman Osmanlı idarecileri ile Fransız konsolosları karşı karşıya gelebilmekteydiler (Özveren, 1997: 17-18). Osmanlı idarecileri de Akdeniz'deki korsanlık faaliyetlerine önlem alınması için ilgili görevlilere emirnameler göndermekteydi.

Bu amaçla Akdeniz'e kıyısı olan bölgelerin yöneticilerine İstanbul'dan çeşitli zamanlarda emirnameler gönderilmekteydi. Temmuz 1741 tarihli emirnamelerin birisinde Fransa'nın *Cezair-i Garb* korsanlarının bazen Akdeniz'deki Fransız tüccar gemilerine saldırdıkları, bazen de limana yanaşmış olan gemilerine zarar verdikleri şikâyeti üzerine, merkez, kendi kontrolündeki denizlerde Fransız tüccar gemilerine korsanlar tarafından zarar verildiği takdirde, bu zararın, korsanlara engel olmayan görevlilerce karşılanacağını ilgililere bildirmiştir (KŞS, 15/146-1).

Benzer bir şikâyette ise, bu sefer İstanbul'daki Fransız elçisi Markir Danyon merkeze sunduğu dilekçede İskenderun limanında, ocak korsanlarına ait bir teknenin iskeledeki Fransız tüccarlarının mallarına el koyduğunu hatırlatarak, aynı şeyin tekrarlanmaması yolunda Osmanlı Devleti'nden önlem almasını talep etmiştir. Bunun üzerine, İstanbul'dan Kıbrıs'taki yöneticilere gönderilen padişah hükmünde gerekli önlemlerin alınarak benzer bir durumun adanın limanlarında tekrarlanmaması emredilmiştir (Kasım 1739) (KŞS, 15/110-2).

Korsanların faaliyetlerini önlemede kararlı olan Osmanlı Devleti, zaman zaman donanmasını Akdeniz'e çıkardığı gibi, İstanbul'a mal getiren gemilere donanma gemileri tarafından eskortluk yapıyordu. Bu kez de donanmadaki kaptan ve leventler tüccarlar için gizlice mal taşımaları söz konusu oluyordu. Bu taşınan malların içerisinde kahvenin önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Bu ürünü limana veya iskeleye donanma getirdiğinden, ondan gümrük de alınmamaktaydı. Bu da, Osmanlı Devleti'nin gümrük gelirlerinin azalmasına neden oluyordu. Bu duruma değinen 1750 tarihli bir ferman Kandiye ve Hanya muhafızı olan vezirlere, İzmir ile Girit, Rodos, İstanköy, Kıbrıs ve Sakız adalarının kadılarıyla Kıbrıs ve Sakız muhassıllarına yazılmıştır. İskenderiye ile

Dimyat taraflarından ve Akdeniz'in (*Babr-ı Sefid*) başka yönlerinden İstanbul'a ve Osmanlı ülkesindeki diğer iskelelere gelen tüccar gemilerini, korsan keferesinden korumak için, devlet tarafından yenilenen *donanma-yı hümayun* kalyonları Akdeniz'de devriye gezmektedirler. Bu sefer de bu gemiler içlerinde kahve, pirinç ve çeşitli eşya taşıdıkları bildirilip buna engel olunması emredilmektedir (Özkul, 2005: 202). Bunun yanı sıra son yıllara kadar ticareti yasak mallardan olan kahve, ticareti serbest bırakılmasına rağmen, tüccar gemileri tarafından çok geç getirildiğinden ve ulaşım esnasındaki olumsuzluklar nedeniyle az miktarda kahvenin ülkeye ulaşması, mîrî kalyonlarının kaptanları ve leventlerinin tüccarlara ait eşyaları, özellikle kahveyi taşımalarına neden olmaktadır.

Donanmada bulunan denizciler, ülkede herhangi bir iskeleye giderek, bahsi geçen ticarî malları gümrük ve vergi ödmeden, Batılı tüccarların temsilcilerine teslim etmektedirler. Devlet, bunların önüne geçilmesi ve getirilen kahveden, hatt-ı hümayûn uyarınca belirlenen, 5 para gümrük vergisinin herkesten alınacağını bildirmektedir. Ayrıca söz konusu vergiyi vermemek için kahveyi kaçak yolla getirenlerden ise, verginin ikişer kat olarak tahsil edilmesini emretmektedir (KŞS, 16/185-1; KŞS, 15/216-1). Ancak diğer ürünlerde olduğu gibi kahve ticaretinde kaçakçılığın önüne geçmek pek mümkün oluyordu.

Korsanlara karşı bu kadar değişik tedbirler alınmasına rağmen Akdeniz kıyılarında kol gezen korsanların Osmanlı ticaretini baltayan ve ekonomisini zarara sokan faaliyetlerinin önüne tam olarak geçilemediği anlaşılmaktadır. Zaman zaman Akdeniz'deki korsanların, Kıbrıs'ın kıyı bölgelerine saldırarak, buradaki halkın canına ve malına zarar verdikleri de görülmektedir. Kıyı kesiminde oturan insanlar korsanların can ve mallarına verebilecekleri zarar korkusundan, kurtuluşu iç kesimlere kaçmakta buluyorlardı. Bu konuda, Kıbrıs adasındaki görevliler merkez tarafından uyarılmakta, hatta bazen durumu yerinde görmesi ve gerekli önlemlerin alınmasını sağlamak için bizzat İstanbul'dan sadrazam ağalarından birisi Kıbrıs'a gönderiliyordu (KŞS, 14/86-2). Bazı dönemlerde Kıbrıs kıyılarına saldıran korsanlardan bazılarının adadaki askerler tarafından yakalandığı belgelerden anlaşılmaktadır (Özkul, 2006: 226).

Kıbrıs'ta Ticarete Kullanılan Paralar

Kıbrıs adasında ticarî faaliyetlerle yapılan her türlü alışveriş işlemlerinde çok çeşitli paralar kullanılmaktadır. Osmanlı Devleti yayınladığı fermanlarda paraların değerlerini bildirmek suretiyle söz konusu

faaliyetlerin daha düzgün bir şekilde yapılmasını sağlıyordu. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Kıbrıs adasında halkın en fazla kullandığı para birimleri akçe, para ve kuruştur. 18. yüzyılda Kıbrıs'ta kullanılan paralar arasında zolta, eşrefi altun, zincirli Mısır altunu, zincirli İstanbul müdevver altunu, tuğralı Mısır altunu, Frenk altunu, tuğralı altun, fındık altunu, fulusa, zer-i mahub, marbaş (Nemçe sikkesi), boz para, beyaz akçe, çürük akçe ve sağ akçe bulunmaktadır.⁶

Ticaretin en önemli unsuru olan para hakkında 1747 yılında yazılmış bir fermanla, *marbaş* adlı Nemçe sikkelerinin değerinin 15 para olmadığı, sadece her adetinin içerisinde 25 akçelik gümüş bulunduğu ifade edilerek, ayarı noksan olan bu para tedavülden kaldırılmıştır. Halka ellerinde bu paradan bulunanların darphane-i âmireye götürmeleri halinde, gümüşün mîrî fiyatıyla değiştirebilecekleri duyurulmuştur (KŞS, 17/87-1). Başka bir kaynaktan ise, *marbaş* adlı Avrupa kaynaklı sikke 1764 yılında, ayarı noksan olduğu için, tedavülden kaldırılmış ve değeri ise 10 akçe olarak belirtilmiştir (Öztürk, 2002: 803).

Lefkoşa Sicillerindeki Ticarî Davalar

Lefkoşa Şer'î Sicilleri incelendiğinde çeşitli davalar içinde de dış ticaretle ilgili bilgiler bulunduğu görülmektedir. Belgelere yansıyan 30 Haziran 1729 tarihli bir alacak-verecek davasında, Kıbrıs kıyılarında batan bir ticaret gemisinin kurtarılan yükleriyle ilgili olarak, ortaya çıkan sorunlara da rastlanmaktadır. Aslen Akdeniz'de Dimyat iskelesinden olup Lefkoşa'da *Han-ı Cedit*'de kalan el-Hac Hasan ve Antalya kasabasından İbrahim Beşe ibn-i el-Hac Halil ve el-Hac Ebubekir bin Mustafa adlı kimseler, kayıp mallara devlet adına el koyan yerli yeniçeri başçavuşu Mustafa Ağa'ya başvurarak, beş ay önce kara sığır ve camus gönlerinin Dimyat iskelesinden gemi ile Antalya kasabasına götürülmesi sırasında, geminin şiddetli rüzgârdan dolayı Kıbrıs adası açıklarında Lefke sahillerinde batması üzerine, kurtarılan derilerin bedeli olan 105 kuruşu teslim almışlardır (KŞS, 13/129-4). Burada, Kıbrıs'la ilgili olmayan bir ticaretin, Akdeniz'deki şiddetli rüzgâr nedeniyle, Kıbrıs açıklarına sürüklenerek batan bir gemideki kurtarılabilen mallara devlet adına *beytülmal emini* el koymuştur. Ancak malların sahipleri, beytülmal emininin söz konusu mallarının karşılığı olan parayı almayı başarmışlardır. Ayrıca gerek bu örnekte gerekse de bir önceki örnekten Lefkoşa'ya gelen yabancı tüccarların *Han-ı Komari* ile *Han-ı Cedit*'te kaldıklarını ve ticareti buralardan yönlendirdiklerini de öğreniyoruz.

Sicillere yansıyan bir miras davasından ise adada yapılan tütün ticareti

hakkında bilgi bulabiliyoruz. 31 Ocak 1732 tarihli belgede Lefkoşa Mahmud Paşa Mahallesinden Abdullah oğlu Mustafa, aslen Kudüslü olup Karamanî-zâde Mahallesinde kalırken, ölen İbrahim oğlu Cabbar'ın zimmetinde kalan tütün bahasından 250 kuruş hakkını, *vasi-i muhtar* olan Ahmet oğlu Hüseyin'den mahkeme kararıyla almıştır (KŞS, 14/37-1). Tüccarların, Kıbrıs'a satmak için getirdikleri *fimadiye* ve *milas* denilen tütünün *alası*nın vukıyyesinden 0,5 kuruş, *evsat*nın vukıyyesinden 40 ve *ednas*nın vukıyyesinden 0,5 *sağ akçe* gümrük alınmakta idi. Başka bir kayıta ise adada satılan beş kıyye tütünün 1,120 para olduğunu öğreniyoruz (Özkul, 2006: 376).⁷

Daha önce de değinildiği üzere Kıbrıs adasındaki ticarî ürünlerden biri de kahvedir. Kahvenin adada üretilmeyip adanın ithal ettiği ürünlerden biri olduğu sicillerden öğrenilmektedir. Belgelerden Kıbrıs kahve rüsumu mukataasının İstanbul kahve rüsumu mukataasına bağlı olduğu anlaşılmaktadır. 1741-42 yılında İstanbul, İzmir, Sakız, Kıbrıs ve etraftaki adaların kahve rüsumu mukataasını ortaklaşa olarak malikâne şeklinde ellerinde tutan Halil, Hüseyin, diğer Halil ve Ali'nin, Kıbrıs muhassılının mukataaya müdahale edip Kıbrıs'a gelen kahvenin her vukıyyesinden aldıkları 5 para *rüsum-ı mîrî* toplamaları için emanet olarak, Kıbrıs kahve rüsumu mukataasına atadıkları Abdurrahman'a engel olduğu şikâyetleri üzerine, İstanbul, muhassılın mukataaya müdahale etmemesini istemiştir (KŞS, 15/143-1).

Kahve rüsumu mukataası ile ilgili karşılaşılan başka bir örnekte ise, 1741-42 yılı başından bu yılın sonuna kadar emanet olarak Kıbrıs kahve rüsumu mukataası üzerinde olan el-Hac Abdurrahman, bir senede Tuzla gümrüğüne üç defada gelen, toplam 244 *vukıyye* kahvenin, gümrük emini Hasan tarafından tahsil edilen 39,5 kuruşu eminden teslim almıştır. Bunun yanında Limasol iskelesine gelen ve Lefkoşalı Usta Ali'ye Kıbrıs'ta satması için, İstanbul'daki kardeşi tarafından yollanan 500 *vukıyye* kahvenin vergisini el-Hac Abdurrahman, Ali'den almak isteyince sorun çıkmış ve Lefkoşa naibi el-Hac Yunus durumu merkeze bildirmiştir. İstanbul'dan verilen cevapta ise, Kıbrıs'a gelen kahvenin her şekilde vukıyyesinden 5 para *resm-i mîrî* alınması istenmiştir. Fakat bunun yanında *millet-i nasarâdan* (gayrimüslim) kendi memleketlerine gönderdikleri kahveden resm-i mîrî alınmayacağı, ancak bunlar da kahveyi İslâm ülkelerinde satarlarsa resm-i mîrî tahsil edileceği belirtilmiştir (KŞS, 15/216-1). 1741-42 yılında Kıbrıs adasına iki yoldan toplam 744 *vukıyye* kahve geldiği görülmektedir.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti Akdeniz'deki korsanlık faaliyetlerinden

oldukça zarar görmüştür. Bunlarla mücadele için devlet imkânlar nispetinde çeşitli çareler üretmiş ama yine de tam olarak korsanların faaliyetlerine engel olamamıştır. Korsanlara engel olmak için donanmasını Akdeniz'e çıkardığında bu sefer de donanmadaki leventlerin karıştığı kaçakçılıkla karşılaşmaktaydı.

Gümrükler ve Kaçakçılık

Dış ticareti ilgilendiren Kıbrıs adasındaki bir başka mukataa ise, *resm-i gümrük*tür. Resm-i gümrük mukataası ile karşılaşılan belgelerde, imparatorluk genelinde gümrüklerin düzenli alınmasıyla ve hangi koşullarda ne şekilde gümrük alınacağıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bunlarda genel bir gümrük resmî de belirtilmiştir. 1743-44 tarihli bir emri şerifte Osmanlı ülkesindeki iskelelere gemiler ile gelen eşya, eğer gemilerin yanaştıkları iskelelerde *ibraç* (çıkarma) ve *güşad* (açma) olunur ise, o iskelede gümrük vergilerinin alınması istenmektedir. Eğer gemi iskeleye gelerek, sadece orada beklerse ve getirdiği ürünlerden satış yapılmazsa, bu iskelede herhangi bir gümrük alınması söz konusu değildi. Ayrıca bu şekilde iskelelere gelen gemilere, başka iskelede satacakları ürünler için, birkaç akçe karşılığında gümrük eminleri tarafından gümrükleri alındı diye belge verilmemesi emredilmektedir (KŞS, 15/191-2). Çünkü ülkenin genelinde tüccar taaifesi, uğradıkları bazı limanlarda eşya satmadıkları halde, hile ile gümrüklerini ödediklerine dair tezkire alarak, esas eşya satacakları iskele eminlerinin ve o yöre halkının zarar etmesine neden oluyorlardı. Osmanlı vergi düzenine göre bir üründen bir kez gümrük alınabildiğinden, bu sorun devletin gümrük gelirlerinin de azalmasına sebep olmaktadır. Gümrük resmî ödendiğinde tüccara *edâ tezkiresi* adıyla bir tezkire verilir ve böylece tüccar, artık o maldan dolayı Osmanlı ülkesinde bir daha gümrük ödemezdi (Kütükoğlu, 1999: 331). Yalnız bu gümrük resmînin ilk satış yapıldığı limanda alınması gerektiği, belgelerde ısrarla vurgulanmasına rağmen, yine de, bazı gümrük eminlerinin, birkaç akçe karşılığında gümrükleri alındı diye, Batılı tüccarlara tezkire verdikleri görülmektedir.

Halep şehrinin gelirinin büyük bir kısmını Batılı devletlerle yapılan ticarettten alınan gümrük gelirleri oluşturmaktadır. Bundan dolayı Halepli görevliler, Batılı tüccarların Halep'e gelmeden önce, özellikle Kıbrıs adasına uğradıklarını ve burada eşya satmadıkları halde, bir şekilde hileyle birkaç akçeye gümrük verdiklerini gösteren edâ tezkiresi aldıklarını bildirip İstanbul'dan bunun önüne geçilmesini istemektedirler. Bunun üzerine merkezden gönderilen padişah emrinde hileyle gümrük tezkiresi

verilmemesi için resmî görevliler uyarılmıştır (KŞS, 15/143-2; KŞS, 15/143-1).

Bu konuyla ilgili olarak zamanın padişahı tarafından Trablusşam valisi, Sayda beylerbeyi ile Trablusşam, Kıbrıs, Sayda, Yafa, Akka, Lazkiye, Mısır İskenderiyesi ve İskenderun iskelelerindeki kadılar, naipler, gümrükçüler ve iskele eminlerine gönderilen emirnamede, söz konusu yerlere gemiler ile gelen emtia ve eşya, eğer gemilerin demirledikleri iskelelerde çıkarılırsa, gümrük vergilerinin buralarda alınacağı ve satışı yapılmayan eşyadan gümrük alınmaması gerektiği belirtilip diğer iskelelerde satılacak olan eşyalar için tüccar taifesinin hile ile birkaç akçe karşılığında eminlerden edâ tezkiresi almalarına engel olunması istenmektedir. Alınan bu tedbirle devletin uğradığı zararın önüne geçilmeye çalışılmıştır.

İstanbul'dan bölgeye gönderilen başka bir fermanla ise İskenderun, İzmir ve diğer iskelelere götürülecek olan eşyalar bilerek Kıbrıs, Trablusşam, Sayda ve Viladika iskelelerine uğrayıp taşıyan gemilerin tüccarlarının herhangi bir eşya çıkarmadıkları halde, iskele eminlerinden gümrük vergisi alınmıştır diye edâ tezkireleri aldıkları bildirilip bunun önlenmesi emredilmekte olup getirilen eşyalardan ancak %3 gümrük alınabileceği belirtilmektedir (Ekim 1743) (KŞS, 15/191-2). Osmanlı ülkesinde bir eşya için sadece bir defa gümrük ödenmekte idi. Gümrük resmî yalnız ithal edilen mallardan değil aynı zamanda ihraç yapılan mallardan da alınıyordu (Kütükoğlu, 1999: 331).

İstanbul ve ona bağlı gümrüklerin yöneticisi olan İshak'a gönderilen 1749-50 tarihli bir fermanla ise, tüccar taifesinin karadan veya denizden getirdikleri *me'kûlât* (yiyecek), *melbûsât* (giyecek), hububat, gön, temür (demir), çuka ve kumaştan her ne kadar varsa Müslüman tüccardan %3 akçe gümrük ve %1 akçe *zarar-ı kasaba*,⁸ ki toplam %4 akçe gümrük, kefere ve Yahudi tüccarlarından ise %4 akçe gümrük ve %1 akçe zarar-ı kasaba olmak üzere %5 akçe gümrük alınacağı bildirilmektedir. Ayrıca kahveden alınan verginin ise, Müslüman'dan *vukeyye* başına 8 akçe, kefere ve Yahudi'den ise, *vukeyye* başına 10 akçe olacağı bildirilmiştir (KŞS, 16/205-1).

Daha önceki yıllarda Osmanlı ülkesinde ticaret yapan devletlerin istekleri doğrultusunda Batılı tüccarlardan alınan gümrük resmî %3'e düşürülmüştür. Bu ayrıcalık ilk önce 1601 yılında İngiltere'ye verilmiş, arkasından diğer devletler de bu haktan faydalanmışlardır (Kütükoğlu, 1999: 331). Ancak 1749 yılında Kıbrıs adasındaki gümrüklerde alınan vergilerin artırıldığı görülmektedir. Daha önce kahvenin vukıyyesinden 5

para *resm-i mîrî* alınırken, yukarıda görüldüğü gibi bu da artırılmıştır. Gümrüklerde ise %1 akçelik bir kasaba zararı farkı konmuştur. Benzer durumlara Basra'da rastlanmaktadır. Burada valiler gümrüklerde indirim yapılmasına karşın, mallardan %5, hatta bazılarında %6 gümrük resmî almışlardır (Kütükoğlu, 1988: 539).

Gümrüklerle ilgili bir başka hükümden ise, Girne gümrüğünün ortaklaşa olarak iltizam şeklinde mutasarrıfları olan Lefkoşa Terbiyodi Mahallesinden Acı Nikola veled-i Beraşoka, Hancı Hüseyin Çelebi ibn-i Mustafa ve el-Hac Ömer ibn-i Ebubekir, otuz dokuz aylık hesaplarını aralarında gördüklerinde Acı Nikola, kendine altı aylık eksik verildiğini ve 400 kuruş tutan altı aylık alacağını talep ederek mahkemeye başvurmuştur. Ancak Acı Nikola'nın son altı ayda kendi isteğiyle gümrükten ayrıldığı diğer mutasarrıflar tarafından kanıtlanınca davayı kaybetmiştir (22 Ağustos 1733). İltizama verilen Girne gümrüğünün yıllık gelirinin 2.400 kuruş olduğu anlaşılmaktadır (KŞS, 14/100-2).

İmparatorluğun birçok yerinde bulunan gümrükler Osmanlı Devleti'nin önemli gelir kaynaklarından birisiydi. Batılı devletler Osmanlı Devleti'nden elde ettikleri ayrıcalıklar sayesinde Osmanlı ülkesinde serbestçe ticaret yapmaktaydılar. Bu ticaret sırasında devlete çok düşük gümrük ödemektedirler. Ama *müstemen* tüccarlar bu gümrükleri ödememek için de çok çeşitli yöntemler kullanarak Osmanlı Devleti'ni zarara uğratanlardı. Kıbrıs gibi Akdeniz'de transit kullanılan limanlar bu tip kaçakçılıkta çok fazla kullanılmaktaydı.

Kıbrıs'ta Ticarete Konu Olan Ürünler

Kıbrıs adasında önemli ticarî ürünler arasında olan buğday, tuz, ve şarap Venedik Devleti'ne adadan gönderilmekteydi. 1585'te Sagredo, Larnaka'nın (Tuzla) tuz gelirinin üçyüz bin dukadan sekiz bine düştüğünü belirtmiştir. Cotovicus, 1598 yılında adanın bereketli oluşundan bahsetmektedir. İyi sulanmış hububat, pamuk ve şeker tarlalarının Cithera'da (Değirmenlik) bulunduğunu; çok iyi meyvenin Lapitos (Lapta) ve Kukla'da yetiştiğini; pamuk, şeker, limon ve portakal'ın üretildiğini anlatmaktadır. İpek, pamuk, keten, yün, hububat, yağ, bal, peynir ve şarabın adada bol olduğu anlatılmaktadır. Venedikliler tuz gibi adadaki diğer ticarî ürünlerden elli bin *scudi*⁹ almaktaydılar (Erdoğan, 2004: 225-26; Jennings, 1993: 301-02). Pococke, 1738 yılında adadan birçok çeşit ürün ihraç edildiğini aktarmaktadır. Bunlardan buğday Akdeniz'deki Latinlere; pamuk Hollanda, İngiltere, Venedik ve Livorno'ya; yün İtalya ve Fransa'ya; pamuklu dokumalar ve ham ipek İngiltere'ye ihraç edildiğini

bildirmektedir (Jennings, 1993: 353). Özveren, 18. ortalarında Kıbrıs'tan Fransız tüccarları aracılığıyla Fransa ve İtalya'ya ipek, pamuk ve yün alındığını, Kıbrıs'a ise çeşitli dokuma kumaşların satıldığını belirtmektedir. Bu arada Fransa'nın Kıbrıs'tan ithal ettiği ürünler arasında ipek birinci sırada yer alırken, İtalyan şehir devletleri için yapılan alımlarda pamuk önde gelmekteydi. Adada ticaret yapan İngilizlerin ilgi alanında da ipek ve pamuk bulunmaktaydı. Özveren'e göre İngilizler bu ürünlerin ticaretinde Fransızların gerisinde kalmaktaydılar. Hatta İngiliz kumaşlarının büyük kısmının Fransız ticareti kanalıyla adaya ulaşması, Fransa'nın Kıbrıs ticaretindeki öncü konumunu göstermektedir (Özveren, 1997: 19).

Tarih boyunca Kıbrıs adasının en önemli ekonomik kaynaklarından biri de pamuk olmuştur. Kıbrıs, Venediklilerin yönetimi altında bulunduğu zamandan beri, pamuk mahsulünün kaynağı olarak kabul edilmiştir (Damlıbağ, 2007: 51-52). Lane, Kıbrıs pamuğunun 13. yüzyıldan itibaren Venedik ve diğer Avrupa devletleri için önemli olduğunu belirtir. Kıbrıs'ın güney kıyılarında yer alan Limasol, Piskopu ve Kukla civarları pamuk tarımı için oldukça elverişliydi. Adanın kuzeyinde ise Lefke ve Lefkoşa'nın etrafındaki ovalarda pamuk yetiştiriliyordu (Erdoğan, 2002: 632-33). Lefkoşa'nın etrafındaki neredeyse her köy pamuk dokuma tezgâhına sahipti. Hatta bazı büyük köylerdeki evlerde pamuk ve ipekli maddelerin yapılması için elle dokunan tezgâhlar bulunmaktaydı (Jennings, 2006b: 375). Yeni ve daha ucuz şeker kaynakları bulununca Kıbrıs şekerinin Avrupa pazarlarında değeri azalmıştı. Bunun üzerine Kıbrıslı şeker üreticileri şeker yerine pamuk yetiştirmeye başlamıştır. 1576 yılında Porcacchi'ye göre şeker kamışı ekimi terk edildiği zaman adada pamuk ekimi daha karlı bir hale gelmişti (Jennings, 1993: 298).

Seyyah Sandys, 1610 yılında adanın önde gelen ihraç malının pamuk olduğunu ve bu pamukların doğunun en iyisi olduğundan bahsetmektedir (Jennings, 1993: 302). Dapper, 1688 yılında Baf ve Limasol'da pamuk yetiştirilmesine rağmen, Kıbrıs adasında en iyi pamuğun Lefkoşa ve Mağusa'da üretildiğini ve bu pamuğun bütün Levant'ın en iyisi olduğunu söylemektedir (Jennings, 1993: 303).

Kıbrıs'ta üretilen ham pamuk ve yerel pamuklu dokumalar, yabancı tüccarların ilgilendiği ürünler arasındaydı. Kıbrıs adasındaki konsololar, özellikle Venedik, Fransa ve Hollanda konsoloları pamuk ticaretine katılmışlardı (Erdoğan, 1997: 106-07; Erdoğan, 2002: 635; Jennings, 1993: 158-59). Faroqhi, Osmanlı ülkesinde Venedik Devleti'nin en önemli

konsolosluğu kesinlikle Kıbrıs'ta olduğundan bahsetmektedir. Venedikli denizcilerin adadan 17. yüzyıl boyunca pamuk ihraç etmeye devam ettiklerini anlatmaktadır (Faroğhi, 1987: 330-31). Kaynaklardan 1860 yılında Kıbrıs ve Anadolu'nun bir kaç yerinde Amerikan tohumuyla pamuk yetiştirilmeye başlandığı öğrenilmektedir. 1861 yılında adadaki pamuk mahsulü 6.000 balya civarındadır ve o da ıslaha muhtaçtır. Adanın pamuk ziraatına uygun olan arazi ve iklimi dolayısıyla, çok az gayretle hem üretilen pamuğun cinsi ıslah edilir hem de alınan ürün on katına kadar çıkartılabilir (Damlıbağ, 2007: 52).

Pamuklar, gerekli işlemler yapıldıktan sonra, yabancı tüccarların en fazla uğradıkları ve söz konusu devrede Kıbrıs adasının en büyük ihraç limanı konumunda olan Tuzla kazasında, mahzenlerde depolanıyordu. Ölen yerli bir tüccarın terekesi içerisinde, Tuzla'da mahzende bulunan 36.000 akçe değerinde 15 kantar pamuk bulunduğu görülmektedir (KŞS, 13/1-1). Bu kayıt, aynı zamanda 1726-27 yılında bir kantar pamuğun 7.200 akçe olduğunu gösterir. Başka bir tereke kaydında ise, bu sefer 2.450 kuruş değerinde 35 kantar saf pamuk bulunmuştur (KŞS, 16/123-1). 1747 yılına ait bu belgeden bir kantar pamuğun değerinin 70 kuruş yani 8.400 akçe olduğu öğrenilmektedir. Bu da, zaman geçtikçe pamuğun fiyatında artış olduğunu gösterir.

Avrupalı tüccarlarla yapılan pamuk ticaretinde, zaman zaman sorunlar çıkmıştır. İpekte olduğu gibi pamuk çuvallarını ağır göstermek için de içlerine üreticiler tarafından yabancı malzemelerin konduğu şikâyetleri İstanbul'a kadar gitmiş ve merkezden gönderilen *emr-i şerif*le ticaretin kurallara uygun bir şekilde yapılması istenmiştir (KŞS, 13/120-2). 2 Eylül 1740 tarihli başka bir pamuk satışı kaydında ise pamuk üreticisi ile Tuzla'daki tüccar arasında yapılan satışa şahit olunmaktadır. Lefkoşa Aya Keşano Mahallesinden Yanni, Tuzla kasabasından Safiri'ye her kantarı 56 kuruşa olmak üzere 73 kantar pamuk ve kantarı 18 kuruşa olmak üzere 7 kantar yün teslim ettiğini bildirmiştir (KŞS, 15/100-2).

Bazı kayıtlarda tüccarlar pamuğu üreticiden Tuzla'da teslim almaktadırlar. Mahkemeye yansıyan başka bir anlaşmazlık örneğinde ise, bu sefer ödeme *selem* şeklinde, yani malı almadan peşin olarak yapılmış, ancak sonradan sorun çıkmıştır. Mesarya kazasına bağlı Berasyo adlı köyden Zenyo oğlu Mihail, el-Hac Osman Ağa ibn-i el-Hac Receb Ağaya pamuğun (*penbe*) kantarını 46 kuruşa, yapağı yünün kantarı ise 12 kuruşa olmak üzere, 3 kantar pamuk için 138 kuruş ve 6 kantar yün için ise, 72 kuruş yani, toplam 210 kuruşu, Osman Ağa Zenyo'ya malları kendisine Tuzla iskelesinde teslim etmesi şartıyla vermiştir. Bir yıl sonra ise, bu

sefer pamuğun kantarı 50 kuruş, yapağı yünün kantarına ise 14 kuruş ve sade yağın her üç vukıyyesi birer kuruş olmak üzere, 4 kantar pamuk için 200 kuruş, 7 kantar yün için 98 kuruş ve 153 *vukıyye* sade yağ için de 51 kuruş olmak üzere, toplam 349 kuruşu 181 günlük selemle Zenyo'ya ödemiştir. Ayrıca yapılan anlaşmada pamuk ve yün iskelede, sade yağ ise köyde teslim edilecektir. Malların teslimi sırasında ise, anlaşılan ürünlerin dışında Osman Ağa 33 *vukıyye* sade yağın her vukıyyesini 18 paraya, koyunları kuzusuyla birer kuruşa ve merkebi ise 28 kuruşa Zenyo'dan satın almıştır. Fakat Zenyo, söz konusu satışların yukarıda anlatıldığı gibi gerçekleşmediğini ileri sürerek mahkemeye başvurmuştur. Ancak Osman Ağa satışın yukarıdaki şekilde yapıldığını şahitlerle ispatlayınca, Zenyo davayı kaybetmiştir. Bu tür alış veriş kayıtlarından hem bazı ürünlerin fiyatları öğrenilmekte hem de bu ürünlerin fiyatlarındaki yıllık değişimi izleme imkânı elde edilmektedir. Bu satışlar 1743-44 yıllarında gerçekleşmiştir (KŞS, 16/119-1). Adı geçen bu kayıtlardan, diğer pamuk satışları gibi pamuğun fiyatının her yıl biraz daha arttığı, adadaki üreticilerden çoğunlukla yerli tüccarların teslim aldığı ve Avrupalı tüccarlara sattıkları öğrenilmektedir. Bu belgede olduğu gibi bazı beldelede pamuk ile birlikte yapağı yün de satılmaktadır.

Kıbrıs adasında yetiştirilen ve dış piyasaya sınırlı sayıda ihraç edilebilen ürünlerden birisi de ketendir. Keten üretimi Venedikliler döneminde hem keten tohumu hem de iplik şeklinde üretilmesi için çiftçiler teşvik edilmiştir. Osmanlılar devrinde ise devlet keten üretimi yerine dış piyasada daha karlı olan pamuk üretimini tercih etmiştir. Ancak yine de Kıbrıs adasında Omorfo (Güzelyurt) bölgesinde keten üretimi sınırlı sayıda devam etmiştir. Kaynaklardan anlaşıldığı üzere üretilen ketenin büyük bir çoğunluğu iplik yapımında kullanılmaktaydı. 1864 yılında ise Anadolu'ya 75 ton keten; Fransa, İtalya ve Anadolu'ya 2.972 *hundredweight*¹⁰ keten tohumu gönderilmişti (Cobham, 1908: 248; Jenness, 1962: 89). 1868 yılında verilen rakamlar ise 1.850 *hundredweight* keten ile 2.982 *hundredweight* keten tohumu şeklindedir (Cobham, 1908: 427; Jenness, 1962: 89). Görüldüğü üzere gerek keten gerekse de keten tohumu ihracında bir artış söz konusudur.

Kıbrıs'ta ziraatı yapılan ve dış pazarda kimyasal boyalar bulunana kadar önemli bir yer işgal eden ürün ise, kırmızı boyadır. İlgili dönem sicillerinde adada yapılan boya ziraatı ile ilgili belgelere tesadüf edilmektedir. Bu kayıtlarda sadece boya ziraatı yapılan tarlaların satışına ve kiralanmasına tanık olunmaktadır. Tuzla kasabasından Nikola oğlu Emperyo, Alyo köyündeki altı dönümlük deniz kenarındaki boya tarlasını 1.250 kuruşa el-Hac İsmail Ağa ibn-i Ramazan Ağa'ya 12 Ekim 1733

tarihinde satmıştır (KŞS, 14/93-1). Bu kayıttan, boya ziraati yapılan tarlaların özel ve değerli oldukları anlaşılmaktadır. Boya tarlası ile ilgili diğer bir belgede ise, Kıbrıs adasından olup şimdi Trablusam'da kalan Yanni veled-i Yorgi, Mağusa kazasına bağlı Derinya karyesindeki beş evlek¹¹ boya tarlasını Lefkoşalı Bedros veled-i Grekosa'ya 1726-27 yılından itibaren yıllığı 50 kuruştan olmak üzere, altı yıllığına kiralamıştır. Her iki belgedeki boya tarlalarının birbirlerine yakın yerlerde ve deniz kıyılarında olmaları, Kıbrıs'taki boya ziraatinin, en azından bu kayıtlara göre, Mağusa ve Tuzla kazalarının kıyı bölgelerinde yapıldığını göstermektedir. Mariti de kırmızı boya elde edilen bitkilerin Mağusa'nın deniz kıyısındaki tarlalarda yetiştirildiğinden bahsetmektedir (Mariti, 1908: 117-18; Cobham, 1908: 268; Luke, 1921: 182; Jenness, 1962: 79-80). Gaudry ise, 19. yüzyılın ortalarında Kıbrıs adasında kırmızı boya bitkisi yetiştirilen yerleri Omorfo'nun (Güzelyurt) kuzeyindeki Aya İrini, Mağusa'nın güneyindeki Sotira, Mağusa'nın kuzeyindeki Ayios Seryios, Varosha (Maras), Larnaka'dan doğuya Pile'ye kadar olan bölgede ve Larnaka'nın güneybatısındaki Kiti olarak sıralamaktadır. Başlangıçta boya bitkilerinden elde edilen boyaların ihrac edildiği ölkeler arasında Fransa öne çıkarken 1860'lardan sonra İngiltere Fransa'nın yerini almıştır (Jenness, 1962: 80).

Resm-i boya, resm-i mişan-ı harir ve penbe ile *tańa-i akmişe* bir mukataa şeklinde gelirleri yıllık olarak, iltizamla satılmaktadır. Adada üretilen *boya-i sürh* satışı ile ilgili bir kayıttan, her kantarı 55 kuruşa olmak üzere 25 kantar kırmızı boya satışı yapıldığı öğrenilmektedir (KŞS, 16/226-3).

Kıbrıs'ta zeytin ve buna bağlı olarak üretilen zeytinyağı ziraati yoğun olarak yapılmaktadır. Hemen hemen adanın her bölgesinde zeytin ağaçlarına rastlanmaktadır. Hem zeytin olarak hem de zeytinyağı olarak tüketilmekte olan ürün, gerek iç piyasada gerekse de dış piyasada önemli bir yere sahiptir. Belgelerden anlaşıldığına göre zeytin ağaçları herhangi bir tarlanın iğerisine bir iki tane ekilebildiği gibi, bütünüyle içerisinde zeytin ekili geniş araziler de bulunabilmektedir (KŞS, 14/45-1; KŞS, 16/31-1; KŞS, 15/170-1).

Kıbrıs adasında bulunan yağ değirmenlerinde (KŞS, 14/125-3) üretilen zeytinyağı gerek iç pazarda gerekse ihracatta önemli bir paya sahiptir. 17. yüzyılda Lefkoşa'dan Hollanda, İngiltere ve Fransa tüccarları tarafından satın alınan ürünler arasında zeytin yağı da bulunmaktadır (Jennings, 1993: 352). Söz konusu devrede bir kıyye zeytin 10 akçe ile 12 akçe arasında satılırken, zeytinyağının bir kilesi 48 akçe ile 30 akçeye satılıyordu (KŞS, 12/99-6; KŞS, 15/2-9; KŞS, 16/157-2). 1790 yılında De

Vezin adada toplam 25 kantar zeytin yağı üretildiğinden bahsetmektedir. Ayrıca en kaliteli yağın da Lapitos (Lapta) bölgesinde üretildiğini belirtmektedir (Cobham, 1908: 372-373).

Keçiboynuzu (*harnup*), Kıbrıs'ta ziraati yapılan bir başka ağaç türüdür. Harnup hem meyve olarak, hem meyvesinden üretilen pekmez şeklinde, hem de hayvan yemi olarak tüketilmektedir. Harnup, iç ve dış pazarlarda alıcı bulabilen ürünlerden biridir. Ölen bir tüccarın terekesinden Kıbrıs'ta yapılan keçiboynuzu ticareti hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Bu örnekte Mısırlı bir Müslüman'a 57 kantar keçiboynuzunu 142,5 kuruşa, bir başkasına 157,5 kantarı 433 kuruşa, son olarak 30 kantarı 72,5 kuruşa satılmıştır (KŞS, 16/123-1). Kıbrıslıların ürettiği harnuplar genellikle Suriye ve İskenderiye'ye ihraç edilmekteydi. 1745 yılında 500 kantar harnup kantarı 2,5 kuruştan Mısır'a gönderilmiştir. 1812 yılında ise 6.000 kantar harnup Mısır, Suriye ve İstanbul'a yollanmıştı. Ancak Osmanlı Devleti'nin harnuptan aldığı vergiyi her 220 okkadan 8 kuruş şeklinde artırması ve harnubun sadece Limasol yakınlarındaki uygunsuz bir liman olan Zigi'den (Ziyyi) ihracına izin vermesi harnup üreticilerini etkilemiştir. Sonuçta harnup ihracı 4.000 kantar civarlarına düşmüştü. Hatta Harnup üreticileri ürünlerini satamadıkları için harnup ağaçlarını bile kesmişlerdi. Gaudry, devletin bu uygulamasından vazgeçmesi üzerine harnup ihracatı artmıştır. 1878 yılında İngiltere, Rusya, Fransa, Avusturya ve İtalya'ya 10.000 ton civarında harnup ihraç edilmiştir (Jeness, 1962: 77-78). Baker, Kıbrıs'tan 1872-77 arasında yılda 13.000 ton harnup ihraç edildiğini ve adada ilgili yıllarda yaklaşık 350.000 harnup ağacı bulunduğunu belirtmektedir (Baker, 1879: 295-96,402).

Kıbrıs adasında şeker, şeker kamışından elde edilmekteydi. Kıbrıs'ta düzenli bir şekilde şeker üretilmesine kraliçe Catherina Cornaro¹² zamanında başlanır. Fernand Braudel, şeker üretiminin Cornaro ailesinin elinde olmasından dolayı Kıbrıs şekerinin temiz olduğunu aktarmaktadır (Erdoğan, 1997: 104; Braudel, 1982: 163). 1489 yılında Venedikliler Kıbrıs'a hakim olmayı başardıkları zaman aslında Cornaro ailesi şeker savaşını kazanmış oluyordu Kıbrıs'ta elde edilen şeker, Kahire ve Şam şekerlerine göre daha az kaliteli ama daha beyaz idi. Sadece saray için üretilen şekerin, her türlü satışı yasak iken, bazı dönemlerde adadaki yüksek rütbeli görevliler tarafından Venedikli tüccarlara satıldığı bilinmektedir (Erdoğan, 1997: 104; Jennings, 1990: 472; Erdoğan, 1998: 74). Kıbrıs'ta şeker kamışı Piskopi, Koloş, Kukla, Lefke, Limasol ve Hırsofu bölgelerinde yetiştirilmektedir (KŞS, 13/150-2; Alasya, 1988: 112). Kanarya adalarının keşfedilmesinden sonra Kıbrıs'tan elde edilen şekerin Avrupa pazarlarındaki değeri azalmıştır (Erdoğan, 1998: 71-2).

Böylece pek çok yerde şekerin yerine dış piyasadaki öneminden dolayı pamuk yetiştirilmeye başlanır. Her ne kadar da şeker üretimi azalsa da 19. yüzyılın ilk yarısına kadar devam etmiştir (Erdoğan, 1998: 73-5).

Zirai ürünler yanında işlenmiş orman ürünleri, madenlerle tuz da Kıbrıs'ın önemli ihraç malları arasında bulunmaktaydı. Tuz bilindiği gibi 15. ve 16. yüzyıllarda, Avrupa'da önemli bir gıda ve ticaret maddesi olmuştu. Braudel, tuzun hem insanlar hem de hayvanlar için aslı gıda olduğundan bahsetmektedir. Avrupa'da et ve balık saklamak için tuza ihtiyaç duyulmuştur. Braudel'e göre tuzun tuz Avrupa'dan Çin'e kadar uzanan coğrafyadaki devletler ve tüccarlar için çok önemli bir gelir kaynağı olmuştur (Braudel, 1977: 209-10).

Kıbrıs adasında tuz üretimi ve ticareti Lâtinler döneminde olduğu gibi Osmanlılar tarafından da devletleştirilmiştir. Kıbrıs'ta beyaz tuz, Tuzla yakınlarındaki tuz gölünden elde edilmekteydi. Diğer tuz üretim merkezi de Limasol yakınındaki tuz gölüydü (İnalçık, 1971: 69). Kıbrıs tuzunun eski çağlardan beri Avrupa'da ünü bilinmekteydi. Dönemin seyahatçılarının eserlerinde Kıbrıs tuzunun öneminden bahsedilmektedir. Kıbrıs tuzu su üzerinde donduğundan basit bir yöntemle toplanabilmekteydi. Levanten kıyılarındaki bütün limanlara tuz buradan gönderilmekteydi. Locke, 1553'te tuzun Venedik tekeli olduğunu ve imbik kullanmaksızın tuzun birikmesine şaşırıldığını belirtmiştir. Ayrıca hiçbir geminin Tuzla'dan (Larnaka) tuz almadan Venedik'e gitmediğini, Kıbrıs tuzunun Venedik devleti için önemli bir gelir kaynağı olduğunu bildirmiştir (Erdoğan, 2004: 223-40).

Jenness'e göre Venedik ve Hollanda ile yapılan tuz ve pamuk ticareti, 1605 yılında eski halini almıştır (Jenness, 1962: 56). İngiltere tüccarından Sanderson, 1598 yılında tuz yüklü gemisiyle Larnaka'da iki üç ay kaldığından bahsetmektedir. Della Valle 1625'te adanın toplam gelirinin onbin akçesinin tuzlulardan sağlandığını, Türklerin tuzlayı temizlemek ve tuzu rafine etmek için çok ihmalkâr davrandıklarından bahsetmektedir (Jennings, 1993: 301-02, 352).

Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde tuz üretimi yapıldığından Kıbrıs tuzuna imparatorluk genelinde pek ihtiyaç bulunmamaktaydı. Bundan dolayı Kıbrıs tuzunun fetihten sonra uluslararası ticaretteki önemi azalmış ve genellikle Suriye şehirlerine pazarlanmıştır (Erdoğan, 2004: 223-240).

Adada üretilip de yurt dışına satışı yasak olmayan bir başka ürün ise zifttir. Ülke dışına zift satıldığı veya satılmak için iskelelerdeki mahzende bekletildiği kaynaklardan öğrenilmektedir. Bir belgede Limasol

iskelesinde mahzende bulunan 273 kuruş değerindeki 45,5 kantar ziftten bahsedilirken, yine aynı belgenin devamında Zahuri gemisiyle ülke dışına yollanan 1.070 kuruşluk kereste ve zift söz konusudur (KŞS, 16/123-1). Bu kayıtlardan 1747 yılında bir kantar ziftin 6 kuruşa satıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca ziftle birlikte, ülke dışına kerestenin de ihraç edildiğine tanık olunmaktadır.

Kıbrıs adasında yapılan sulu ziraatin en önemli ürünü, belki de ipek böcekçiliğinde bir çeşit ham madde diye adlandırılabilir dut bahçeleri veya sair bahçeler içerisindeki dut ağaçlarıdır. Sicillere geçen satışların büyük bir kısmını oluşturan dut bahçeleri veya dut ağaçları ile ilgili kayıtlar, Kıbrıs'ta yapılan ipek böcekçiliği hakkında da bilgi vermektedir. Osmanlı ülkesinde 17. yüzyıldan itibaren dut ağacı yetiştirilmesi önem kazanmıştır. Dut ağacının meyvesi yenilmekte ve artıkları da hayvan yemi olarak kullanılmaktadır. Fakat pazara dönük olmayan bu kullanım genelde ikinci plânda kalmaktadır. Dut ağacı yetiştirilmesinin asıl amacının ham ipek üretimi olduğu anlaşılıyor (Faroqhi, 1998: 36). Kıbrıs adasında ipek üretimi ve ipek böcekçiliğinin dut ağaçlarının bulunduğu sulu tarım yapılan alanlarda yaygın olarak yapıldığı görülmektedir. Gaudry, 1853 yılında adada 250.000 dut ağacı olduğunu tahmin etmektedir (Jeness, 1962: 88).

Kıbrıs'ta sarı ve beyaz olmak üzere iki çeşit olarak üretilen ipek, adanın önemli ihrac malları arasında yer almaktadır. Kıbrıs adasında en kaliteli sarı ipek Baf bölgesinden, beyaz ipek ise Değirmenlik bölgesinden elde edilmektedir. Bazı belgelerde beyaz ve sarının yanında farklı renkte ipek üretimine de rastlamaktayız. Kıbrıs Mutasarrıflığına ait 28 Haziran 1872 tarihli bir belgede, 1871 yılına ait ipek muhasebesi kaydında kırmızı ipeğin 200, beyaz ipeğin 180 ve yeşil ipeğin ise 130 kuruştan satıldığını öğrenmekteyiz.¹³ Kıbrıs'ta ipeği ile ünlenen şehirler Değirmenlik, Baf, Evdim, Gilan ve Mağusa'dır (Cobham, 1908: 372-73, 425-426).

Kıbrıs adasında üretilen ve dış piyasada önemli olan bir başka ürün ise ipektir. İpek üretimine gerek Venedik döneminde gerekse de Osmanlı Devleti idaresinde oldukça fazla önem verilmiştir denilebilir. Adanın Osmanlılar tarafından fethedilmesinden yüz yıl sonra adada yıllık 8.000 okka ipek üretilmekteydi. Bruyn, 17. yüzyılda ipek üretimin yılda 8.000 okka civarında olduğunu belirtmektedir (Cobham, 1908: 236). Aynı yüzyıla ait bir tereke kaydında ise 28 dirhemlik beyaz ipeğin 75 kuruş değerinde olduğunu görmekteyiz (KŞS, 4/522). 18. yüzyılda Kıbrıs adasında yıllık 9.000 okka beyaz ipek üretilmekte ve okkası 8-12 kuruşa satılmaktadır (Jeness, 1962: 86). 1720 yılında Kıbrıs'taki 16 kazada

üretilen ipek miktarı 12.607 kıyye 51 dirhemdir. Söz konusu belgeye göre 1720 yılında en fazla ipek

Değirmenlik ve Mağusa kazalarında en az ise Omorfo ve Pendaya kazalarında üretilmiştir. Ayrıca ilgili kayıttan Kıbrıs'ın 16 kazasının hepsinde değişken miktarda ve kalitede ipek üretildiğini de öğrenmekteyiz. Söz konusu yılda adada her türlü sorun yaşandığı ve bunun ipek üretimine fazlasıyla yansdığı belgede belirtildiğinden, verilen miktarlar adanın gerçek ipek üretimini yansıtmamaktadır. Ayrıca 1720 yılının muhasebesi yapılırken bir önceki yıldan kalan ve satılamayan ki 1596 kıyye ipek hesaplamaya katılmıştır (KŞS, 24/60-2).

1735 yılında Kıbrıs'tan Marsilya'ya ve Londra'ya yaklaşık 100.000 pound değerinde ham ipek ihraç edilmekteydi (Jenness, 1962: 86). Drummond 1744'de adadan ihraç edilen ipeğin miktarını yaklaşık olarak 40.000 okka ve okkası 7 kuruş olarak vermektedir (Cobham, 1908: 281; Jenness, 1962: 86). Bunun yanında 1745 yılında 40.000 okka ipek üretildiği ve değerinin de 6-7 kuruştan alıcı bulduğu belirtilmektedir. Beyaz ipeğin yanı sıra, aynı yüzyılda yıllık 4.000 okka da sarı ipek üretilmekte ve 3-4 kuruşa satılmaktaydı (Cobham, 1908: 371-373). Mariti ise bu rakamı 1760'da 25.000 okka olarak bildirmektedir (Mariti, 1908: 113). De Vezin, 1790 yılında kuraklıktan dolayı adada sadece 9.000 okka beyaz ipek ile 4.000 okka sarı ipek üretilbildiğinden bahsetmektedir (Cobham, 1908: 372).

Turner, 1812 yılında yaklaşık 10.000 okka beyaz ipek ile 5.000 okka sarı ipek üretildiğini ve bunların büyük bir kısmının Mısır'a gönderildiğini belirtmektedir. Bu ipeklerden beyaz ipeğin okkasının 15 kuruşa sarı ipeğin ise 31 kuruşa satıldığını bildirmektedir. Ayrıca Turner, son yıllarda Kıbrıs ipeğinin çoğunlukla Mısır'a gönderilmesinin nedeni olarak İngiltere'nin yüksek vergilerden dolayı Kıbrıs ipeğinden vazgeçmesini göstermektedir (Cobham. 1908: 425). 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden sonra Fransa'nın artan ipek isteklerinden dolayı Kıbrıs'ta ipek üretiminin artmaya başladığı görülmektedir. İlgili yıllarda adada yeni dut ağaçları ekilerek yıllık ipek üretimi 19.700 okkaya çıkarılmıştı. Elde edilen ipeğin büyük bir kısmı Fransa'ya gönderilmekteydi. İlgili dönemde yıllık 200.000 kuruşluk ham ipek ihracı söz konusudur. (Jenness, 1962: 88).

Bazı yıllarda çeşitli zararlılar, doğal afetler ve salgın hastalıklar ipek üretimine zarar verebilmektedir. İpek üretimine dolaylı olarak zarar veren zararlılardan biri de çekirgelerdir. Kıbrıs adasının tarihi boyunca çekirgeler, kolakas bitkisi¹⁴ dışında her türlü yeşil bitkiye zarar vermektedirler (Jennings, 1993: 178). Halkın temel gereksinim maddeleri

olan buğday ve arpaya verdikleri zararın yanı sıra, ipek böcekçiliğinin ana kaynağı olan dut ağaçlarına da zararları olmaktadır.

Bazı dönemlerde Kıbrıs adasında meydana gelen veba salgınları da ipek böcekçiliğini ve ipek üretimini dolaylı olarak etkilemekte olduğuna dair örnekleri sicillerde görmekteyiz. Dolayısıyla böyle zamanlarda ipek üretiminde büyük düşüşler yaşanmaktadır. 6 Aralık 1721 tarihinde Kıbrıs adası mizan-ı harir ve tevabii mukataasının emini olan Hacı Ahmet Ağanın isteği üzerine Kıbrıs Muhassılı İbrahim Ağa'nın vekili olan Lefkoşa alaybeyisi el-hacc Mustafa Ağa tarafından adadaki 16 kazada 1720 yılında üretilen ipeğin muhasebesi yapılmıştır (KŞS, 24/60-2). İlgili mukataanın söz konusu yıldaki emini olan Mentешzade Hacı İsmail Ağa 1720 yılında adada veba salgını meydana geldiğini, kuraklık ve çekirge istilası olduğunu belirterek ipek böcekçiliği yapan kişilerin bu olaylardan olumsuz etkilendiklerini belirtmektedir. Dolayısıyla İpek böceklerine gereken önem verilememiş ve istenilen miktarda ipek üretilmediğini söylemektedir. Belgenin devamında ise söz konusu yılda alınan resmi mizan-ı haririn sadece 4.802,5 kuruş olduğunu görmekteyiz (KŞS, 24/61-1).

Bazı belgelerde ipek üretiminde yaşanan sorunlar ülke dışından getirilen tohumların hastalıklı olmasına da bağlanmaktadır. Luke, 1858 yılında ipek böceklerine musallat olan hastalık sonucunda ipek üretimi ciddi bir şekilde düştüğünden bahsetmektedir. 1867 yılında hastalığın etkilerinin devam ettiğinden dolayı adada sadece 80.000 kuruşluk ipek üretimi yapılabiliyordu (Luke, 1908: 225). 3 Aralık 1873 tarihli belgede Kıbrıs adasında 1871 yılında harir öşrünün miktarının 86.294 kuruş 32 para olduğunu, bundan 10.680 kuruş memurların maaşı ve masrafı olduğu belirtilmektedir. Bir önceki senenin muhasebesi yapıldığında ise 54.387 kuruş 9 para azdır. Üretimin azalmasına ülke dışından getirilen hastalıklı tohumların yol açtığı anlatılmaktadır (Kıbrıs Mutasarrıflık Defteri 52/100).

19. yüzyılda ipek böceklerini olumsuz etkileyen bir çeşit hastalıktan dolayı üretimde düşüş yaşansa da, ipekli kumaş üretiminin yaygın bir şekilde yapıldığı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Kıbrıs'ta çeşitli amaçlar için farklı renkte ipek kumaşları, pamuk ve yün üretim teknikleri kullanılarak üretilmekteydi (Samani, 2006: 234; Salvator, 1873: 66). Kıbrıs'ta üretilen başlıca kumaşlar Kıbrıs çatması, kız *dimisi*, Kıbrisi kumaş, makrama, tülbind, *kutmi*, *keremsud*, kumaş, peşkir, yasdık, harir şal ve kuşak, dimi şal, peşimi, mizan-ı harir, penbe, *damağ-i akmişe* idi (Yıldız, 2002: 985). Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki 1137 H. (1725 M.) yılına ait

bir Maliye defterine göre bu kumaşlardan her yıl dokunan 5211 zira' kutni'den 2 akçe, 8220 zira' peşimi'de 1.5 akçe, 6760 zira' dimi ma şaldan 1 akçe vergi alındığı da (Yıldız, 1995: 526; BOA Maliyeden Müdevver Defterler, No: 10168). ayrıca 1138 H. (1725/6) tarihli bir defterdeki kayıtlara göre *kutni*, *keremsud*, ipek kumaş, *peşkir*, yasdık, harir şal, kuşak, *dimi* şal ve penbe gibi ipek ve pamuklu kumaşların satışından elde edilen kârın Lefkoşa'daki Mevlevihaneye verildiği anlaşılmaktadır. 12 Muharrem 1262 (1846) tarihli bir başka belgeye göre ise ipek ve pamuklu kumaşların ticaretinden elde edilen 4999 kuruş gelirin II. Mehmet'in kurduğu Haremeyn-i Şerif vakfına gönderildiği görülmektedir (Yıldız 2009: 131; BOA Divan-ı Hümayun Muhasebe Defterleri, 21939; 21,479, 21,550, 21,588).

Pamuğun gölgesinde kalsa bile Kıbrıs ipeğinin Avrupa için önemli olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklardan Kıbrıs'ta ipek üretiminde çeşitli nedenlerden ötürü iniş ve çıkışlar yaşandığı öğrenilmektedir.

Kıbrıs adasında dış piyasada etkili olan bir başka ziraat dalı ise bağcılıktır. Kıbrıs'ta Baf kazasından Tuzla (Larnaka) kazasına kadar uzanan sahil şeridinde yoğun şekilde bağcılık yapılmaktadır (Jennings, 1993: 160). Bağcılıktan, yaş veya kuru üzüm, üzümden yapılan şarap, üzüm pekmezi, cevizli ve bademli sucuk, köfter gibi ürünler elde edilmektedir. Bağcılık ziraatıyla sadece gayrimüslimlerin uğraşmadığı, Müslüman adalılarının da bağları olduğu belgelerden öğrenilmektedir (KŞS, 12/127-1).

Tarih boyunca adaya gelen seyyahlar ve Lâtin hacılar Kıbrıs'ın tatlı ve sert şaraplarından zevkle bahsetmektedirler (Jennings, 1989: 213-220). Lusignan döneminde yurt dışına yapılan şarap ihracında *commanderia* adlı Templier şovalyelerinin ürettiği şarap önemli bir yer tutmaktaydı. Venedik döneminde de bu tatlı şarabın üretimine devam edilmişti (Jenness, 1962: 71). 18. yüzyıl yazarlarından Mariti ve De Vezin adadaki en iyi şarabı üreten yerleri Omodos, Gilan, Limasol, Orini ve Marathos olarak bildirmektedirler. Mariti, adada yıllık 750.000 *couzai*¹⁵ (2.000.000 galon), en fazla ise 900.000 *couzai* (2.400.000 galon) üretildiğini belirtmiştir. De Vezin ise 150.000 *couzai* (400.000 galon) *commanderia* ve 170.000 *couzai* (450.000 galon) kırmızı şarap üretildiğini belirtmektedir. 19. yüzyılın ortalarında Gaudry 1841-1853 arasında üretilen şarap miktarını 3.050.000 galon olarak vermektedir (Jenness, 1962: 72-73).

Mariti, 18. yüzyılın ortalarında adada üretilen şarabın büyük bir kısmının Venedik'e ihraç edildiğini bildirmektedir. Ayrıca adada üretilen şarabın iyileri ve kalitelilerinin Fransa, Hollanda ve Toskana'ya couzası

2,5-3 kuruş arası ihraç edildiğini anlatmaktadır (Mariti, 1908: 115-116; Jenness, 1962: 72).

Osmanlı Devleti, dışarıya satışı yasak olan bir kaç ürün dışında üreticileri istedikleri kişiye istedikleri kadar mal satma konusunda serbest bırakmıştır. Kıbrıslıların, temel gıda maddesi ekmeğın ham maddesi olan buğdayın bırakın yurt dışına ihraç edilmesine, Kıbrıs içindeki kazalar arasında bile satılabilmesi için, İstanbul'dan izin alınması gerekiyordu. Bunun yanında Kıbrıs'ta ziraati yapılan arpa ve buğday, adalaların ihtiyacından fazla üretildiği zamanlarda Trablusşam ve Sayda bölgelerine İstanbul'un izniyle gönderilebiliyordu (Özkul, 2006: 118-119).

Trablusşam ve Sayda taraflarında ortaya çıkan kuraklıktan ve fare istilâsından dolayı arpa ve buğday kıtlığı çekilmiş ve bu yüzden Kıbrıs'tan bölgeye arpa (*sa'ir*) ve buğday (*hmta*) (KŞS, 17/29-4) satılmıştır. Trablusşam ve Sayda valilerine satılması için İstanbul'un izni gerekmektedir. 18. yüzyılın ikinci çeyreğinde kaynaklarda bu şekilde alınan izinler ve yapılan hububat transferiyle ilgili sekiz adet kayıt bulunmaktadır. Bu belgelerde, Trablusşam ve Sayda taraflarında arpa ve buğday gereksinimi olduğunda, eskiden olduğu gibi, bunun Kıbrıs adasından karşılandığı belirtilip merkezden izin alınmaktadır.

İlk hükümde, 1724-25 tarihinde, Kıbrıs adasında buğdayın bol olduğu belirtildikten sonra, miktarı bildirilmeyen buğday Kıbrıs'tan Trablusşam ve Sayda eyaletlerine gönderilmiştir (KŞS, 13/36-1). 1732-33 yılında adada hububatın fazlalığı dolayısıyla, merkezden alınan izinle, Kıbrıs'tan o günkü fiyatlara göre 3.000 kile arpa satın alınarak Trablusşam'a götürülmüştü (KŞS, 14/81-2; KŞS, 14/81-3). 1733-34 yıllarında ise Şam, Trablusşam, Sayda, Hamma ve Hamas taraflarında fare istilâsı sonucu bölge halkının ürünleri zarar görmüş ve sadece kendilerine yetecek kadar kalmıştır. Bölgeye gelecek olan hacılara ve diğer insanlara verecek arpa ve buğdayları kalmadığından, yine Kıbrıs'tan yeterli miktar hububat getirilmiştir (KŞS, 14/111-2). Eskiden beri Trablusşam eyaleti valileri dairelerine yetecek kadar buğday ve arpayı Kıbrıs'tan satın aldıklarından 1741-42 yılında da Trablusşam valisi tarafından 3.000 kile buğday ve 6.000 kile arpa satın alınmıştır (KŞS, 15/118-2).

Daha önce de belirtildiği üzere hububat, Osmanlı ülkesi dışına çıkarılması yasak olan ürünlerden biridir. Bununla birlikte, hububatın bol olduğu yıllarda, ihtiyaç fazlası buğdayın Avrupalı devletlere satılması ihtimal içerisindedir. Buraya kadar geçen belgelerde en fazla 6.000 kile arpa satılmış iken, 1745-46 yılında Trablusşam valisine 20.000 kile arpa satılması dikkat çekicidir (KŞS, 17/17-1; MD,¹⁶ 151/332-3).

Kıbrıs'ta hayvanlardan elde edilen ve dokumacılıkta kullanılan bir başka ürün ise, yapağıdır. Daha çok küçükbaş hayvanlardan elde edilen yapağının, genellikle bu dönem kaynaklarında pamuk ile birlikte satıldığı ve ülke dışına ihracına izin verildiği görülmektedir. 1740'da kantarı 18 kuruştan 7 kantar yapağı yün Tuzlalı bir tüccara (KŞS, 15/100-2), 1743'de kantarı 12 kuruştan 6 kantar ve 1744'de ise kantarı 14 kuruştan yapağı yün Tuzla'da teslim edilmek üzere başka bir tüccara satılmıştır (KŞS, 16/119-1). Bu teslim edilen yapağın Tuzla'ya götürülmesi onların yurt dışına ihraç edileceği anlamına gelir. Ancak yapağının fiyatı pamuk ile kıyaslandığında, pamuğun çok daha pahalı olduğu görülür.

18. yüzyılda ortalama 500 kantar civarında yün Kıbrıs'tan batıya ihraç edilmekteydi. İhraç edilen yünün küçük bir kısmı Fransa'ya, geriye kalan büyük kısmı ise başta İtalya'daki Leghorn limanı olmak üzere diğer ülkelere gönderilmekteydi (Çiçek, 2002: 377; Jenness, 1962:89; Cobham, 1908: 372). Drummond, 18. yüzyılın ortalarında Batı ülkelerine ihraç edilen ürünler arasında yün ve yünlü dokumaların da önemli bir yer tuttuğundan bahsetmekteydi (Çiçek, 2002: 377).

Nisan 1804 tarihli belgede Osmanlı ülkesinde üretilen yapağının yerli üretim gözetilmeden dışa satıldığından dolayı ihracatına yasak getirildiği görülmektedir (KŞS, 24/64-1). Zaman zaman yapağı ihracatına kısıtlamalar getirilse bile yine de ülke dışına satışı devam ettiği belgelerden anlaşılmaktadır. 1822-1838 yılları arasında Kıbrıs adasından toplam 16.303 kantar 36 kıyye yapağının ihraç edildiğini kaynaklardan öğrenmekteyiz (Özkul, 2010: 11). Turner, 19. yüzyılda adada yıllık yaklaşık olarak 600 kantar yün üretildiğini bunun bir kantarının yaklaşık olarak 90 kuruşa satıldığını ve üretimin önceleri Avrupa'ya sonraları ise Suriye'ye ihraç edildiğini bildirmektedir (Cobham, 1908: 426; Jenness, 1962: 90). Gaundry ise adadaki yıllık yün üretiminin 1850 yılında 140.000 kg (648 kantar) olduğunu belirtmektedir (Jenness, 1962: 90).

Alexander Drummond'a göre 18. yüzyıl ortalarında Kıbrıs adasının ihtiyaçları karşılandıktan sonra Batıya yılda 1.115.750 kuruş değerinde ipekli kumaş, yün, tütün, şarap, içki, ilaç ve boya bitkileri ile birlikte 601.500 kuruş değerinde çeşitli kumaş ve dokuma ürünleri ihraç edilmiştir (Çiçek, 2002: 378). Bir başka Batılı konsolos olan Michael de Vezin ise 18. yüzyılda adada yılda 3.500 kantar pamuk, 9.000 okka beyaz ipek, 250.000 *moşa* buğday (50-60.000 ton) ve bunun iki katı arpa yetiştirildiğini bildirmektedir (Cobham, 1908: 425-26).

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti, Akdeniz'deki ticareti geliştirmek için gereken her türlü tedbiri almaya çalışmış, ancak Akdeniz ticaretini

baltalayan, ekonomiyi zarara uğratan, kıyı halkının huzurunu kaçırın korsan faaliyetlerini bütünüyle yok edemediği gibi, yolsuzlukların ve kaçakçılığın önüne de tam anlamıyla geçememiştir. Bir diğer önemli tespit ise, Avrupalı tüccarların bütün yolları kullanarak, Osmanlı Devleti'ne ya hiç gümrük vermedikleri ya da çok az verdikleridir. Şüphesiz bu durum, Osmanlı ticareti ile ekonomisini etkilediği gibi, özellikle yerli sanayi'inin de büyük ölçüde zarar görmesine yol açmıştır.

Kıbrıs adası Akdeniz'deki konumu nedeniyle Akdeniz ticaretinde transit olarak da kullanılmıştır. Akdeniz'e gelen ticarî gemiler adadan her türlü ihtiyaçlarını karşıladıkları gibi adaya gelmişken adayla ticaret de yapmışlardır. Akdeniz'de ticaret yapan devletlerin hemen hepsinin tüccarlarının yolu Kıbrıs'tan geçtiği anlaşılmaktadır. Kıbrıs adasında üretilen birçok ürün bu tüccarların dikkati çekmeyi başarmıştır. Batılı tüccarlar adadan pamuk, ipek, yün, keten, zeytin yağı, şeker, tuz, harnup (keçiboynuzu) gibi ürünleri ve bunlardan yapılmış dokumaları satın alarak ülkelerine taşımışlardır.

Notlar

- ¹ İlgili makale 18-23 Eylül 2006 Trabzon'da yapılan 17. Ciepö Sempozyumu'nda sunulan bildirinin geliştirilmiş şeklidir.
- ² 18. yüzyılda adada bulunan konsoloslar ve tercümanları için bk. A.E. Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi*, İstanbul 2006, s. 104-117.; A.E. Özkul, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs Adasındaki İngiltere Konsolosluğu ve Faaliyetleri", *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*, Ed. H. Çoruh-M.Y. Ertaş - M.Z. Köse, İstanbul 2011, s. 303-353; M. Akif Erdoğan, "18. yüzyıl sonlarında Kıbrıs'ta Avrupalı Konsoloslar ve Tercümanları", *İkinci Uluslar arası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri (24-27 Kasım 1998)*, II, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazimağusa 1999.
- ³ Lefkoşa Şeri Sicilleri (KŞS). Burada ilk önce defter numarası verilmiş, daha sonra sırasıyla sayfa sayısı ve hüküm numarası belirtilmiş ve çalışmanın tamamında, sicillere yapılan atıflarda bu yol izlenmiştir.
- ⁴ 1 denk= 0,80 gr veya ¼ dirhem.
- ⁵ Geniş bilgi için bk. A.İ. Savaş, "Osmanlı Elçisi Mustafa Hattı Efendi'nin Sefareti ile İlgili Üç Belge", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı XII (1997), s. 125-128.
- ⁶ Söz konusu paraların değerleri için bk. Özkul, *age*, s. 336 vd.
- ⁷ Ayrıca adada kurulan resm-i dönüm-i duhan ile resm-i gümrük-i duhan mukataaları hakkındaki ferman örnekleri için bak. Özkul, *age*, s. 296 vd.

- ⁸ Bölge halkını korumak için gümrük vergilerine eklenmektedir. Benzer bir uygulama için bk. S. Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul 2000³, s. 156.
- ⁹ İtalya'da kullanılan altın veya gümüş sikke
- ¹⁰ CWT, 1800'lerin sonunda ABD'li tüccarlar tarafından oluşturulan yüz kilo değerinde olan ağırlık ölçü birimi
- ¹¹ 1 evlek= ¼ dönüm, 229,666m².
- ¹² Kıbrıs Lusignan Krallığının Venedik asıllı son kraliçesi. Lusignan kralı II James'in ölümü üzerine 1474 yılında tahta geçerek 16 yıl ülkeyi yönetmiştir. Ancak 1489 yılında tahtından vazgeçerek ülkeyi Venedik Devleti'ne vermiştir. Catherina Venedik asilzadelerinden Batı dünyasında şeker kralları olarak bilinen Cornaro ailesine mensuptu.
- ¹³ Kıbrıs Mutasarrıflığı Defteri s.118
- ¹⁴ Gölevez, Kıbrıs'ta yetişen yumru lu bir sebze. Ayrıntılı bilgi için bk. M. Akif Erdoğan, "Osmanlı Kıbrıs'ında Kolakas Bitkisi, *Kıbrıs'ta Osmanlılar*, Lefkoşa 2008.
- ¹⁵ 1 couzai 2 2/3 galona denk gelmektedir.
- ¹⁶ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri) Mühimme Defteri.

Kaynakça

Basılmamış Belgeler

- Mühimme Defteri 151/332-3
Kıbrıs Şer'î Sicilleri (Lefkoşa Şer'î Sicilleri) 4, 7, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 24.
Kıbrıs Mutasarrıflık Defteri 52/100

Basılı Kaynaklar

- Alasya, Halil Fikret, *Tarihte Kıbrıs*, Lefkoşa, 1988.
Baker, Sir Samuel, *Cyprus As I Saw It in 1879*, London, 1879.
Braudel, Fernand, *The Structures of Everyday Life, Civilisation and Capitalism 15th Century*, Vol. I-II, Trans. Sian Reynolds, New York: Holmes&Meier, 1982.
Çiçek, Kemal, "Kıbrıs, Osmanlı Dönemi", *TDİA*, XXV, 2002, Ankara.
Cobham, C. D., *Excerpta Cypria: Materials For A History of Cyprus*, Nicosia, 1908.
Damlıbağ, Fatih, *Osmanlı Devleti'nde İbracat İçin Pamuk Üretimi (1860–1870)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.
Erdoğan, Mehmet Akif, "The Servants and Venetian Interest in Ottoman Cyprus in The Late Sixteenth and The Early Seventeenth Centuries", *Quaderni di Studi Arabi*, 15 Venezia, 1997.
Erdoğan, Mehmet Akif, "Osmanlı Döneminde Kıbrıs Şekerhaneleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi Prof. Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı*, Sayı 12, 1998.

Erdoğru, Mehmet Akif, “18. yzyl sonlarında Kıbrıs’ta Avrupalı Konsoloslar ve Tercümanları”, *İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri (24-27 Kasım 1998)*, II, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazimağusa, 1999.

Erdoğru, Mehmet Akif, “Osmanlı Kıbrıs’ında Pamuk Tarımı (1572-1640)”, *Yeni Türkiye*, Sayı 45, 2002.

Erdoğru, Mehmet Akif, “Osmanlı Kıbrıs’ında Tuz Üretimi ve Sorunları (1580-1640)”, *Tuz Kitabı*, İstanbul, 2004.

Erdoğru, Mehmet Akif, “Osmanlı Kıbrıs’ında Kolakas Bitkisi”, *Kıbrıs’ta Osmanlılar*, Lefkoşa, 2008.

Faroqhi, Suraiya, “The Venetian Presence in The Ottoman Empire”, *The Ottoman Empire and World Economy*, Ed. H. İslamoğlu-İnan, Cambridge, 1987.

Faroqhi, Suraiya, “Eyüp Kadı Sicillerine Yansıdığı Şekliyle 18. Yzyl Büyük İstanbul’una Göç”, çev. A. Fethi, *18. Yzyl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam*, İstanbul, 1998.

Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul, 2000.

Groot, A. H. De, “Kubrus” *EF*, V, Leiden 1986²; çev. M. A. Erdoğru, “Kıbrıs”, *Tarihin İçinden*, İstanbul, 2006.

Jeness, Diamond, *The Economics of Cyprus, A Survey to 1914*, Montreal, 1962.

Jennings, Ronald, C., “Pilgrims View the Women of the Island of Venus”, *Balkan Studies*, 30, Selanik, 1989.

Jennings, Ronald, C., “Village Agriculture in Cyprus”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri*, Ankara, 1990.

Jennings, Ronald, C., *Christians and Mulims in Ottoman Cyprus and The Mediterranean World, 1571-1640*, New York, 1993.

Jennings, Ronald, C., “Maghosha”, *EF*, çev. M. A. Erdoğru, “Mağosa”, *Tarih Yazıları*, İstanbul, 2006.

Jennings, Ronald, C., “Lefkosha”, *EF*, çev. M. A. Erdoğru, “Lefkoşa”, *Tarihin İçinden*, İstanbul, 2006.

İnalçık, Halil, “Ottoman Policy and Administration in Cyprus after the Conquest”, *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)*, Ankara, 1971.

Kütikoğlu, Mübahat S., “Osmanlı İktisadî Yapısı” *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, İstanbul, 1994.

Kütikoğlu, Mübahat S., “Ahidnâme”, *DİA*, I, İstanbul, 1998.

Kütikoğlu, Mübahat S., “Ahidnâmeler ve Ticaret Muâhedeleri”, *Osmanlı*, III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

Luke, Harry, *Cyprus under the Turks*, Oxford, 1921.

Mariti, G., *Travels in the Island of Cyprus*, Translated by C.D. Cobham, Cambridge, 1908.

Özkul, Ali Efdal, “XVIII. Yzylın İlk Yarısında Kıbrıs’ta Kahve”, *5. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi*, Gazimağusa, 2005.

Özkul, Ali Efdal, *Kıbrıs’ın Sosyo-Ekonomik Tarihi*, İstanbul, 2006.

Özku, Ali Efdal, “Osmanlı Devleti İdaresinde Kıbrıs Adasında Yün (Yapağı) Üretimi ve Ticareti”, *II. Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu 21-23 Ekim 2010 Seferihisar-İzmir*, Ankara, 2011.

Özku, Ali Efdal, “Osmanlı İdaresinde Kıbrıs Adasındaki İngiltere Konsolosluğu ve Faaliyetleri”, *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*, Ed. H. Çoruh-M.Y. Ertuş ve M.Z. Köse, İstanbul, 2011.

Öztürk, Mustafa, “Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi”, *Türkler*, X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Özveren, Eyüp, Marsilya Ticaret Odası Belgelerinde 19. Yüzyıl Öncesi Kıbrıs”, *EMU Journal of Cypriot Studies*, 3/1, Gazimağusa, 1997.

Samani, Hasan, *Tanzimat Döneminde Kıbrıs Eyaleti*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora tezi, Ankara, 2006.

Savaş, Ali İbrahim, “Osmanlı Elçisi Mustafa Hattı Efendi’nin Sefareti ile İlgili Üç Belge”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı XII, İzmir, 1997.

Salvator, Louis, *Levkosia: The Capital of Cyprus*, London Trigraph, 1873.

Yıldız, Netice, “The Vakf Institution in Ottoman Cyprus”, pp.117-159, içinde: *Ottoman Cyprus, A Collection of Studies on History and Culture*, Ed. Prof. Peter Golden & Matthias Kappler et. al., Harrassowitz Publishing House (Wiesbaden, Germany), in the framework of the series "Middle East Monographs 4, 2009.

Yıldız, Netice, “Kıbrıs’ta Osmanlı Kültür Mirasına Genel bir Bakış”, Cilt.19, s. 966-993. İçinde: *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 21 cilt, 2002.

Yıldız, Netice, “Osmanlı Kıbrıs Türk Mimari ve Sanatı”, *9. Uluslararası Türk Sanatları Kongresi Bildirileri, 1991, Özku/Kongre*, T.C. Kültür Bakanlığı, İstanbul Ankara, 1995, .pp. 521-532.